

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. М. : КомКнига, 2005. 224 с.
2. Vacquet P. Le vocabulaire anglais. Paris: PUF, 1982. 127 p.
3. Chaurand J. Histoire de la langue française. Paris : PUF, 1993. 128 p.
4. Molinié G. Le français moderne. Paris : PUF, 1991. 127 p.
5. Niklas-Salminen A. La lexicologie. Paris : Armand Colin, 1997. 188 p.
6. San-Antonio. Bouge ton pied que je voie la mer. Paris : Editions Fleuve Noir, 1982. 223 p.
7. San-Antonio. Cocottes-minute. Paris : Editions Fleuve Noir, 1990. 288 p.
8. San-Antonio. De A jusqu'à Z... Paris : Editions Fleuve Noir, 1997. 224 p.
9. San-Antonio. San-Antonio chez les gones. Paris : Editions Fleuve Noir, 1996. 192 p.

УДК 811.131.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.29>ЛАТИНСЬКИЙ ІМЕННИК *TEMPUS* ЯК СПІЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ІТАЛІЙСЬКИХ *TEMPO* І *TEMPIA*: СПЕЦИФІКА ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУTHE LATIN NOUN *TEMPUS* AS THE COMMON SOURCE OF THE ITALIAN *TEMPO* AND *TEMPIA*: THE SPECIFICS OF THE HISTORICAL PHONETIC DEVELOPMENT

Толстих Н.В.,

orcid.org/0000-0002-2157-2169visiting fellow факультету філології і критики античних та сучасних літератур
Сієнського університету, Сієна, Італія

Статтю присвячено проблемі визначення етимології італійської лексеми *tempia* – «скроня» та її зв'язку з лексемою *tempo* – «час», оскільки обидві лексеми відповідають омонімічній парі латинських іменників *tempus*¹ / *tempus*². Історико-фонетичний та морфологічний аналіз процесу розвитку *tempus*¹ демонструє регулярну зміну в *tempo*, тоді як зміна *tempus*² в *tempia* не виявляється можливою без втручання інших семантико-мотиваційних факторів. У процесі дослідження береться до уваги той факт, що *tempus*¹ вживалося переважно в формі однини, тоді як *tempus*² – у формі множини *tempora*, яка згодом застигла в формі однини жіночого роду. Оскільки форма *tempora* теж фонетично не відповідає кінцевому результату *tempia*, на основі відомих фонетичних закономірностей встановлюється форма *tempia*, яка передувала *tempia*. Подальше дослідження розглядає потенційні джерела форми *tempia*, в першу чергу – можливість семантичної деривації від лексеми *templum* – «храм» (іт. *tempio*), яка має форму множини *tempia*. Оскільки італійські діалекти засвідчують метафоричні найменування скроні, похідні від латинських іменників *somnus* – «сон», *mens* – «розум», *memoria* – «пам'ять», висувається припущення про розвиток у *templum* значення «скроня» на підставі засвідченого виразу «*tempia mentis*» – «чертоги розуму». Спростовує дану гіпотезу збереження в деяких романських мовах різних коренів на позначення скроні та храму. Інша гіпотеза пропонує реконструйовану форму **tempula*, яка може бути результатом морфологічної деривації від кореня *temp-*. На її користь говорить наявність діалектизму *i tempuli*, проте жіночий рід запропонованої форми та відсутність підстав для її поширення ставлять під сумнів дійсне утворення **tempula* на зміну наявного *tempora*. Остання гіпотеза впливає з діалектологічного аналізу зони поширення сучасного *tempia*: на південних межах даної зони наявні форми, що зберігають ознаки латинського *tempora*: *le tempərə*, *una tempria* та інші. Висувається припущення про фонетичну зміну *tempora* > **tempria* > *tempia*, де форма **tempria* пояснюється редукцією і подальшим синкопуванням голосного [o] в заударному складі, а форма *tempia* – як результат нерегулярної, але засвідченої в епоху середньовіччя заміни [pr] > [r]. Дана теорія виявляється найбільш обґрунтованою та рекомендується для подальшого використання на пояснення походження лексеми *tempia*.

Ключові слова: етимологія, італійська мова, народна латинська мова, історична фонетика, **tempula*, *tempia*, *tempora*.

The article is devoted to the problem of identifying the etymology of the Italian word *tempia* – “temple” (a side of the head) and its connection with the word *tempo* – “time”, given that both words correspond to the homonymous pair of the Latin nouns *tempus*¹ / *tempus*². Phonetic and morphological analysis of the development process of *tempus*¹ demonstrates a regular change into *tempo*, while the change of *tempus*² into *tempia* doesn't appear to be possible without an intervention of other semantically motivated factors. It has been taken into consideration that *tempus*¹ was more often used in the singular form, while *tempus*² tended to be used in the plural form *tempora*, which later became fixed as a feminine singular form. Since the form *tempora* in terms of phonetics also doesn't correspond to the outcome *tempia*, there was determined the form *tempia* that according to the phonetical rules was the one to precede *tempia*. Further research regards potential sources of the form *tempia*, first of all, the possibility of semantic derivation from the word *templum* – “temple” (a building, = it. *tempio*), whose plural form is *tempia*. Since Italian dialects attest some metaphorical names for *tempia*, derived from the Latin nouns *somnus* – “sleep”, *mens* – “mind”, *memoria* – “memory”, it is suggested that the word *templum* developed

the meaning *tempia* after the attested expression “*templa mentis*” – “rooms of the mind”. Nevertheless, the hypothesis is refuted by the fact that some Romance languages preserve different roots for *tempia* and *tempio*. Another hypothesis suggests a reconstructed form **tempula*, which may be the result of a morphological derivation from the root *temp-*. It may be the dialect form *i tēmpuli* to speak in its favor but the feminine gender of the proposed form and the lack of grounds for its spread doubt the real formation of **tempula* and replacing the present *tempora* with it. The last hypothesis follows from the dialectological analysis of the modern *tempia* distribution zone: there are forms on its southern borders that preserve the traces of the Latin *tempora*: *le tēmpərə*, *una tēmpra* etc. An assumption is put forward about the phonetic change *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia*, where the form **tempra* is explained by the reduction and subsequent syncope of the vowel [o] in the posttonic syllable, and the form *templa* is the result of an irregular but attested in the Middle Ages substitution of [pr] with [pj]. This theory turns out to be the most justified and is recommended for further use while explaining the origin of the word *tempia*.

Key words: etymology, Italian language, Vulgar Latin, historical phonetics, **tempula*, *tempia*, *tempora*.

Постановка проблеми. Увагу італійських етимологів пригортає проблема утворення лексеми *tempia* (f) – «скроня» та її етимологічний зв'язок із лексемою *tempo* (m) – «час», адже обидві італійські лексеми походять від латинського іменника *tempus* (n), який вживався на позначення як часу, так і скроні. Латинські *tempus* у значенні «час» (далі *tempus*¹) та *tempus* у значенні «скроня» (далі *tempus*²) є фонетично ідентичними в усіх відмінкових формах та зазвичай подаються в словнику як омоніми. Фонетична тотожність лексем (чи, можливо, однієї лексеми?) не забезпечує тотожність подальших фонетичних змін, але створює для цього максимально сприятливі умови. У своєму історичному розвитку *tempus*¹ змінювалося відповідно до загальних фонетичних законів та перетворилося на сучасне італійське *tempo* (m) – «час», тоді як *tempus*² розвинулося в італійську форму *tempia* (f) – «скроня», що з погляду фонетики не було б можливим без посередництва інших слівформ чи дериватів, які не були письмово засвідчені. Дослідження можливих шляхів утворення лексеми *tempia* сприяє поглибленню розуміння історико-фонетичних й морфологічних процесів формування італійської мови та розширює уявлення про логіку ментально-чуттєвого сприйняття, яка безпосередньо відбивається в лексичній номінації.

Аналіз останніх досліджень. Серед етимологів, лексикографів та науковців, що досліджують подальший розвиток латинських лексем у романських мовах, поширено припущення, що італійське *tempia* утворилося від реконструйованої демінутивної форми **tempula*, появу якої, однак, складно пояснити. Німецький філолог-романіст Гаральд Вайнріх підкреслює різне практичне вживання двох омонімів: *tempus*¹, що має абстрактне значення часу, вживається переважно в однині, тоді як для *tempus*², що позначає парну частину тіла, більш характерна форма множини *tempora* – «скроні», яка потім застигла в формі однини жіночого роду. Появу народної форми **tempula* із демінутивним суфіксом *-ul-* дослідник пояснює аналогією з демінутивними назвами інших

невеликих частин тіла, як-от *oculus* (іт. *occhio*) чи *auricula* (іт. *orecchio*) [14, с. 2–3]. Румунський дослідник Овід Денсусіану також посилається на форму **tempula* та пояснює її появу відносно нещодавньою заміною суфікса *-ora* на *-ula* [2, с. 161]. Непоясненими залишаються морфологічні підстави подібного заміщення, адже в формі *tempora* *-or-* є частиною кореня, до якого й приєднувалися суфікси (лат. *temporalis*, *temporaneus*, народн. лат. *temporeus*, *temporinus* тощо). Якщо припустити одиничне утворення неправильної форми, що є можливим у межах народної латини, виникає питання про причини поширення даної форми територіями Римської імперії, адже лексеми на позначення скроні в декількох сучасних романських мовах демонструють спільне походження, відмінне від форми *tempora*. Німецький філолог-романіст Герхард Рольфс, який так само наводить форму **tempula*, справедливо зауважує, що лексема «скроня» вживалася набагато рідше, ніж, наприклад, «око», чому також сприяла відсутність зовнішнього розмежування між скронею, лобом та щокою [6, с. 69]. Гаральд Вайнріх, який розглядає практичну «користь» частини тіла, не наділеної значною увагою, зазначає, що скронями зазвичай цікавляться хворі та їхні лікарі, зокрема ті, хто займається дослідженням серцевого ритму, тобто пульсу, який добре відчувається на скроневої артерії [14, с. 4]. Таким чином, обмежена сфера вживання лексеми «скроня» деякою мірою стримує розповсюдження локальних форм і передбачає наявність вагомих причин для їхнього затвердження. Жодне джерело не надає пояснення несподіваного та повсюдного заміщення форми *tempora* демінутивним новоутворенням **tempula* та не розглядає інші фонетичні, морфологічні чи семантичні шляхи утворення сучасної лексеми *tempia*.

Отже, метою нашого дослідження є: простежити етапи фонетичної еволюції *tempus*¹ / *tempus*² та виявити момент нерегулярної зміни *tempus*²; з'ясувати підстави для реконструкції форми **tempula*; розглянути інші форми, які могли стати джерелом італійської лексеми *tempia*; проаналізу-

вати факти, що свідчать на користь тієї чи іншої гіпотези, та виокремити найбільш вірогідне пояснення походження лексеми *tempia*.

Викладення основного матеріалу.

Дослідження етимології тієї чи іншої лексеми не оминає аналіз фонетичних процесів, які призвели до встановлення певної форми на розглядуваному історичному етапі. Якщо лексема дотримується стандартних моделей фонетичного розвитку, можна з легкістю простежити її модифікації від початкової форми до сучасної. У випадку, коли вихідні фонетичні дані не корелюють із кінцевим результатом, виявлення та пояснення моменту нерегулярної зміни можливі тільки шляхом зворотного руху від сучасної форми до початкової. Омонімічна пара *tempus*¹ / *tempus*² продемонструвала обидві моделі розвитку – регулярну та нерегулярну, що надає підстави припускати втручання семантико-мотиваційних факторів у процес формування італійської лексеми *tempia*. Для протиставлення нерегулярної зміни певній нормі простежимо етапи трансформації *tempus*¹ в *tempo*.

У народній латинській мові, з діалектів якої сформувалися романські мови, класична шести-відмінкова парадигма імен була поступово зведена до двох найбільш релевантних відмінків – номінатива (називного) та акузатива (знахідного), які стали основою для подальшого формування італійських форм [8, р. 5]. Іменник *tempus*¹, який належав до III відміни середнього роду, мав однакові форми номінатива та акузатива, тому після падіння кінцевого приголосного [s] кінцевий голосний [u] в формі **tempu* змінився на [o], що було єдиною можливою зміною в центральних регіонах Італії [7, с. 185] (порівн. лат. *corpus* > іт. *corpo*, лат. *latus* > іт. *lato* тощо). Серед морфологічних змін варто відзначити перехід іменника середнього роду до чоловічого роду. Це був закономірний процес, засвідчений у народній латині вже в I ст. н. е., причиною якого стала значна подібність флексій середнього та чоловічого родів II відміни [8, с. 59]. З огляду на це цілком природним є приєднання до чоловічого роду лексем III відміни середнього роду із основою на -ōs/-ēs- (-ōr/-ēr- у непрямих відмінках), які змінювалися на -ūs в Nom. Sing. та могли помилково сприйматися як закінчення іменника II відміни чоловічого роду.

Якщо ми виходимо з твердження, що італійська лексема *tempia* походить від *tempus*², перед нами постають два питання: що спричинило появу звукосполучення [pj] в основі та в чому причина переходу іменника середнього роду до жіночого? Безсумнівною відповідь на останнє

з них надав Гаральд Вайнріх, який звернув увагу на більш часте вживання лексеми «скроня» в множині, у формі Nom./Acc. Plur. *tempora* [14, с. 2]. Сприйняття множини середнього роду із закінченням -a як однини жіночого роду I відміни було пов'язане із категорією збірності. Іменники, що позначали сукупність об'єктів та вживалися тільки (або переважно) в множині, втрачали зв'язок із відповідними їх відмінам формами однини і за необхідності виокремити одиницю з сукупності об'єктів переходили до однини жіночого роду без зміни флексії. Це виявлялося як в узгодженні з іншими частинами мови, що мали категорії роду та числа, так і в наступній появі нових форм множини із закінченням -e (= Nom. Plur. I відм. -ae). Форма *tempora* була не єдиним випадком переходу іменника III відміни із основою на -ōs/-ēs- до жіночого роду I відміни, іншими прикладами можуть бути латинські лексеми *opus* (Nom./Acc. Plur. *opera*), *pecus* (Nom./Acc. Plur. *pecora*), які відповідають сучасним італійським *opera* (pl. *opere*), *pecora* (pl. *pecore*).

Пошук подальших змін, які призвели б до трансформації *tempora* в *tempia*, відсилає нас до історії звукосполучення [pj], яке, якщо не походить від латинського [pi] і не виникає через випадковий збіг [p] із звукосполученням, утвореним внаслідок інших фонетичних процесів, зазвичай є результатом палаталізації [pl] > [pj]. Даний процес регулярно відбувався як на початку, так і в середині лексеми [7, с. 252, 355,], на підтвердження чого можна навести численні приклади: лат. *exemplum* > іт. *esempio*, лат. *planum* > іт. *piano*, лат. *complere* > іт. *compiere* і т. д. Ця фонетична закономірність дозволяє встановити, що останньою формою, яка передувала сучасному *tempia*, є, безсумнівно, *templa*, і саме ця лексема є засвідченою в середньовічних рецептах IX—X ст. в формі Acc. Plur. *templas* [K1, с. 160]. Однак відомостей, які має у своєму розпорядженні історична фонетика, недостатньо для того, щоб пояснити трансформацію *tempora* в *templa*, і відсутність пояснення походження саме останньої форми становить справжню проблему для етимологів. Була ця форма результатом нерегулярної фонетичної зміни чи морфологічної деривації? Чи, можливо, *templa* не пов'язане із *tempora* та ми маємо справу з випадком семантичної деривації зовсім іншої лексеми? Розглянемо потенційні шляхи утворення форми *templa* та проаналізуємо ймовірність їх реалізації.

Перше, на що неможливо не звернути уваги, – це подібність італійської лексеми *tempia* до лексеми *tempio* – «храм». Так само, як й на подібність

форм, від яких вони походять: якщо *tempia* передувала форма *templa*, то джерелом *tempio* є класичний латинський іменник *templum* із значенням «храм», який мав форму Nom./Acc. Plur. *templa* – «храми». Номінація неявних анатомічних структур, виокремлення яких відбувалося в процесі наукових досліджень, як і ділянок тіла, що не мали чітких контурів, але вирізнялися окремою функцією чи значенням, нерідко відбувалася шляхом метафоризації. Чи може сучасна лексема *tempia* походити не від *tempora* – «скроні», а від *templa* – «храми»? Анатомічна термінологія надає декілька прикладів використання найменувань приміщень на позначення частин тіла: іменник *atrium* (букв. «атрій», іт. *atrio*) позначає кожну з двох порожнин серця, розташованих над шлуночками [1], *vestibulum* (букв. «присінок», іт. *vestibolo*) – порожнину, що передусе проходу чи іншим порожнинам [12], наприклад, лат. *vestibulum oris* (іт. *vestibolo della bocca*) – простір між зубними рядами й внутрішньою поверхнею щік та губ [13]. Помітно менша поширеність іменника *tempus* у значенні «скроня», ніж у значенні «час», могла призвести до появи паралельних діалектних дублетів, в яких відбивалися народні уявлення про ознаки чи функції скроні. Підтвердженням подібної тенденції є відносно сучасні форми на позначення скроні, наведені в «Лінгвістично-етнографічному атласі Італії та Південної Швейцарії» (AIS, 1928) [9]. Так на півдні Італії скроня вважалася ділянкою тіла, що відповідає за сон, тому в регіонах від Сицилії до Молізе спостерігаються переважно форми, похідні від латинського іменника *somnus* – «сон»: *sónni*, *swónni*, *súonna*, *són* тощо. Подібна асоціація виникла в мешканців регіону Емілія-Романья, де засвідчені похідні від дієслова *dormire* – «спати»: *dùrmidoŕ*, *dòrmidoŕ*, *dùrmidùr* та інші. На Сардинії в скроні вбачали місце зосередження розуму (лат. *mens*) та пам'яті (лат. *memoria*), про що свідчать форми *metoŕia* та *meŕite*. Вразливість скроні, травма якої може призвести до смерті, підкреслили в Калабрії, де з'являється форма множини *mortúre* (лат. *mors* – «смерть»). І поряд із ментальними функціями чи фізичними процесами, зв'язок яких зі скронею досить зрозумілий, постає архітектурне поняття «храм», гіпотетична причетність якого до скроні хоч і є неявною, проте не зовсім непояснюваною. Порівняння будь-якої частини тіла з приміщенням базується на її сприйнятті як обмеженого порожнього простору, здатного вмещувати певні об'єкти. Що може вмещувати зона скроні в уявленні давніх римлян? Звичайно, розум, пам'ять, центр регуляції сну. Вибір примі-

щення сакрального призначення можна пояснити тим, що іменник *mens* позначав не тільки розум, а й індивідуальний спосіб мислення, характер, особистісні риси, які й становлять так звану «душу» людини. Людську свідомість в образі храму зображено в поемі Тіта Лукреція Кара «Про природу речей», де ми знаходимо вираз *templa mentis* у значенні «чертоги розуму» (Lucr. 5.103), і так само в Лукреція ми спостерігаємо метафоричне вживання лексеми *templum* на позначення ротової порожнини: *umida linguai templa* – «вологі простори язика» (Lucr. 4.624). Обидва приклади можуть свідчити про початкові стадії формування значення «скроня» в іменника *templum*, проте не можна оминати стороною факти, які ставлять під сумнів наявність етимологічного зв'язку між *tempia* та *templum*.

Найбільш вагомий аргумент проти наведеної гіпотези пропонують дані порівняльного мовознавства. Зіставлення лексем зі значеннями «скроня» / «храм» в романських мовах та в мовах, що перебували під їхнім впливом, дозволяє розподілити виокремлені пари на три групи:

1. Похідні від *tempora (templa) / templum*, корені яких збігаються: катал. *templa / temple*, ст.-фр. *temple / temple*, англ. *temple / temple*;

2. Похідні від *tempora (templa) / templum*, корені яких різняться: порт. *têmpora / templo*, рум. *tâmplă / templu*, фріул. *timpli / templi*;

3. Похідні від інших лексем / *templum*: ісп. *sien / templo*.

Про випадковий характер збігу форм *templa* – «скроня» та *templa* – «храми» можуть свідчити румунські *tâmplă / templu* та фріульські *timpli / templi*, які демонструють результати фонетичної трансформації різних вихідних одиниць та говорять про наявність інших форм, що передували *templa* у значенні «скроня».

Іншим свідомством на користь різної етимології лексем *tempia* та *tempio* є тісний семантичний зв'язок між латинськими *tempus* – «час» та *tempus* – «скроня». Поряд із твердженням вчених-індоєвропейців, що омонімічна пара *tempus*¹ / *tempus*² є насправді одним словом, яке походить від протоіталійського кореня **tempos-* зі значенням «натягування, вимірювання» [3, с. 611], досить аргументованою бачиться гіпотеза про вмотивованість значення «скроня» процесом вимірювання часу. Гаральд Вайнріх вбачає витoki цього зв'язку в головній особливості скроні – ритмічній пульсації, зміна швидкості якої вказувала античним лікарям на критичний стан пацієнта [A1, с. 8–9]. Дослідник доходить висновку, що скроня сприймалася як місце локалізації відчуття

часу, шостого чуття людини, яке особливо заго-струється в момент прискороеного серцебиття [A1, с. 16–19]. Актуальність асоціації скроні з часом підтверджує середньовічний лексикограф Угуцій Пізанський (прибл. 1140 – 1210) у своїй «Книзі деривацій»: «Також від *tempus* <походить> ось це *tempus -oris*, частина голови, тому що вона рухається, та з такою самою жвавістю, немов час певними інтервалами змінюється» [11]. Про надання особливого значення рівномірній пульсації скроні говорять північно-західні діалекти Італії, де на позначення скроні поширені похідні від латинського іменника *pulsus* – «удар»: *pulso*, *pólso*, *púlso*, *puś* *połts* та інші, що за логікою номінації можна зіставити з літературним італійським *polso* – «зап'ястя». Таким чином, зв'язок скроні з храмом видається слабшим, ніж з часом, що змушує нас повернутися до пошуку витоків форми *templa* саме в іменнику *tempus*.

На підставі чого етимологи припускають існування форми **tempula*? З погляду фонетики сліди демінутивного суфіксу *-ūl-* виявити складно, адже ненаголошений голосний */ū/* в передостанньому складі зазвичай синкопувався, якщо його збереженню не сприяв вплив літературної мови освічених кіл суспільства [7, с. 171]. Сучасні романські мови теж не зберегли */ū/* в лексемах на позначення скроні, тому виявити, походить лексема від кореня *tempūl-* чи *templ-*, не виявляється можливим. Лише лінгвістично-етнографічний атлас AIS надає діалектну форму *i tempuli*, одинично засвідчену на Сицилії поряд із *sonni* [9]. Майже повна відсутність інших похідних від коренів *tempor-/templ-/temp-* на півдні Італії дозволяє зробити висновок, що ця форма є запозиченою з центральних чи північних регіонів. Її появу можна пояснити двома способами:

1. Як результат морфологічної деривації від народно-латинської основи *temp-*, яка відповідала значенню «час». Якщо час не втрачав семантичного зв'язку зі скронею, підстава для подібного словотворення була, проте виникає питання щодо роду новоутвореної лексеми. Як правило, додавання демінутивного суфіксу *-ul-* не змінює рід вихідного іменника, тому від іменника *tempo* мала утворитися лексема чоловічого роду. Однак більшість засвідчених форм на позначення скроні належить до жіночого роду, за виключенням деяких форм множини чоловічого роду, які зберегли сліди середнього роду класичної латинської лексеми *tempora*.

2. Як результат вузьколокальної фонетичної зміни *[ǝr] > [ūl]*, яка не має нічого спільного з демінутивним суфіксом. Оскільки в централь-

них регіонах не спостерігаються аналогічні приклади подібної зміни, її реалізацію можна припустити тільки у віддалених регіонах Італії.

Яким би не було справжнє походження форми **tempula*, потрібні вагомні підстави для її поширення та заміщення нею регулярної форми *tempora*. Хоча не можна заперечувати існування кореня *tempūl-*, відсутність відомостей про будь-які джерела, що сприяли б його поширенню, не дозволяє стверджувати, що саме форма **tempula* передувала формі *templa*.

Іншу гіпотезу надає можливість висунути аналіз ареалу поширення діалектних варіантів лексеми *tempia* та форм, що знаходяться на його периферії. За даними AIS, найбільша концентрація форм *tempia* з незначними фонетичними коливаннями знаходиться в центральних регіонах Італії. На півдні, як й на північному заході, переважають форми, які мають іншу етимологію (від лат. *somnus*, *pulsus* тощо), а на північному сході фонетичні варіанти *tempia* перемежуються із місцевими формами іншого походження. Це говорить про те, що інноваційна фонетична чи морфологічна зміна відбулася в центральній частині Італії та поширилася на північний схід. Привертає увагу той факт, що регіон Аbruццо, який є південною межею зони поширення *tempia*, налічує численні форми, що зберегли ознаки *tempora*: *le tēmpərə*, *li tēmbərə*, *lə tēmbərə*, *lè tēmpərə*, *una tēmpərə*, *na tēmbərə* [9]. У наведених формах спостерігається редукція голосного *[o]* в заударному складі, яка призвела до появи «нейтрального» звуку *[ə]* та його подальшого синкопування. На підставі поданих форм можна припустити середньовічну трансформацію *tempora* в **tempra* та появу наступної форми *templa* через неправильну вимову *[pl]* замість *[pr]*. Дана особливість, властива нижнім верствам суспільства, інколи спостерігається на початку слова (наприклад, ліворнійські форми *plima* < *prima*, *pleso* < *preso*, *plutetto* < *protetto*) [7, с. 255], а відомий «Словник середньовічної та варварської латини» Шарля Дюканжа доречно засвідчує народну форму *templales*, яка вживається замість *temporales* у часовому значенні [4, с. 50] та підтверджує можливість подібної зміни в середині слова. І останнім свідченням на користь висунутої гіпотези може бути згадка форми *templum* у значенні «скроня» в «Романо-латинському глосарії XV століття» (1865), що є спробою упорядника реконструювати джерело французької лексеми *tempe*. Лексикограф пояснює, що «слово походить від множини латинського *tempora* через звичайну заміну *r* на *l*» [5, с. 12]. Оскільки для

всіх етапів еволюції *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia* знаходиться чітке пояснення, що базується на об'єктивних історико-фонетичних та діалектологічних даних, розглядувана теорія здається нам найбільш обґрунтованою та достовірною.

Висновки. Проведене дослідження виявило, що причиною розбіжності шляхів розвитку італійських лексем *tempo* / *tempia* стало вживання *tempus*¹ (час) переважно в однині, а *tempus*² (скроня) – у множині (*tempora*). Згідно з фонетичними закономірностями, лексемі *tempia* передувала форма *templa*, щодо походження якої були проаналізовані три гіпотези: 1) семантична деривація *templa* – «храми» > «скроні»; 2) морфологічна деривація від основи *temp-* > **tempula* (> *templa*); 3) фонетична зміна *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia*. Перша гіпотеза виявляється найменш імовірною через наявність різних лексем на позначення скроні та храму в інших романських мовах. Про можливе існування реконструйова-

ної форми **tempula* свідчить наявний діалектизм *i témpuli*, проте жіночий рід запропонованої форми та відсутність вагомих причин для її поширення ставлять під сумнів її дійсне утворення на зміну правильному *tempora*. Кожен етап фонетичної зміни *tempora* > **tempra* > *templa* знаходить підтвердження в сучасних діалектних формах та засвідчених аналогіях подібної зміни в епоху середньовіччя, тому ми пропонуємо дотримуватися останньої теорії задля пояснення походження італійської лексеми *tempia*. Оскільки жодне пояснення не може вважатися беззаперечно достовірним без письмового підтвердження існування реконструйованих форм, **перспективи подальших досліджень** ми бачимо у вивченні середньовічних народно-латинських текстів на предмет наявності форм **tempula*, **tempra* чи *templum* у значенні «скроня», а також детальний історико-фонетичний та діалектологічний аналіз лексем на позначення скроні в інших романських мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Atrio. *Grande Dizionario Italiano di Aldo Gabrielli* / a cura di Massimo Pivetti e Grazia Gabrielli. Hoepli, 2020. URL: https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/A/atrio.aspx?query=atrio (дата звернення: 31.01.2023)
2. Densusianu O. *Histoire De La Langue Roumaine*. Paris : Leroux, 1901–1938. Vol. 1. 510 p.
3. De Vaan M. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Boston : Leiden, 2018. 825 p.
4. Du Cange C. et al., *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort : L. Favre, 1887. Vol. VIII. 470 p.
5. *Glossaire roman-latin du XVe siècle : (ms. de la Bibliothèque de Lille) / édité par Auguste Scheler*. J.E. Buschmann, 1865. 57 p.
6. Rohlfs G. *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen: Versuch einer romanischen Wortgeographie*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1954. 108 S.
7. Rohlfs G. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. I: Fonetica. Torino : Giulio Einaudi editore s.p.a., 1966. 520 c.
8. Rohlfs G. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. II: Morfologia. Torino : Giulio Einaudi editore s.p.a., 1968. 401 p.
9. *Tempia. AIS – Atlante Linguistico ed Etnografico dell'Italia e della Svizzera Meridionale* / K. Jaberg, J. Jud ; Trad. It. a cura di G. Sanga Milano : Unicopli, 1988 URL: <https://navigais-web.pd.istc.cnr.it/> (дата звернення: 31.01.2023)
10. Thomas A. *Notes lexicographiques sur les recettes médicales du haut moyen âge publiées par le Dr. H. E. Sigerist*. *Bull. Du Cange*. 1929/30. P. 97–166
11. Uguccone da Pisa. *Derivationes*. Dante Medieval Archive : веб-сайт. URL: https://dama.dantenetwork.it/index.php?id=20&L=0&workSign=Uguccone_Derivationes&pb=2630 (дата звернення: 31.01.2023)
12. Vestibolo. *Grande Dizionario Italiano di Aldo Gabrielli* / a cura di Massimo Pivetti e Grazia Gabrielli. Hoepli, 2020. URL: https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/V/vestibolo.aspx?query=vestibolo (дата звернення: 31.01.2023)
13. Vestibule. *Pocket Atlas of Human Anatomy: Based on the International Nomenclature* / by Heinz Feneis, Wolfgang Dauber. Stuttgart, New York : Thieme, 2000. P. 108
14. Weinrich H. Il polso del tempo o ciò che le tempie fanno del tempo. *Critica del testo*. 1998. Vol. I/1. P. 1–21.